

TM	G. XXXVI	Br. 2	Str. 425-442	Niš	april - jun	2012.
----	----------	-------	--------------	-----	-------------	-------

UDK 502.131.1:001.85

Originalni naučni rad

Primitljeno: 29. 01. 2012.

Revidirana verzija: 02. 03. 2012.

Ljubinko Pušić
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Departman za sociologiju
Novi Sad

DA LI JE IDEJA O ODRŽIVOM RAZVOJU ODRŽIVA?

Apstrakt

U ovom radu učinjen je pokušaj da se ideja o održivom razvoju i njena teorijska konstrukcija posmatraju iz ugla koji omogućava postavljanje pitanja (i traženje odgovora) o njenoj istinskoj plauzibilnosti. Istovremeno, propituju se realne osnove i mogući uzroci sveruširene popularne nesumnjivosti ideje.

Isuviše velika disperznost ideje o drživom razvoju, njena još uvek nedovoljno konzistentna teorijska konstrukcija, razgranata istraživačka praksa i politička (zlo)upotreba, omogućavaju da se postave pitanja koja su ključna za razumevanje suštine same ideje, odnosno pitanja koja se odnose na: (a) sam smisao, (b) mogućnosti implementacije ideje, (v) uspostavljanje neophodnih razgraničenja između vladajućeg mnoštva laičkih predstava i naučne validnosti, (g) vrednosne sisteme neoliberalne stvarnosti, (d) postojanost naučnog etosa na kome se temelje polazne premise ideje i (d) manipulativne prakse unutar kojih koncept doživljava svoje realizacije. Prolegomena za ovakav teorijski diskurs rada značajnim delom proizilazi iz ideja Pola Trenora o tome da je održivi razvoj (možda) pogrešan i u krajnjem neodrživ koncept, i ideja Bjorna Lomborga o ekološkom skepticizmu.

Ključne reči: održivi razvoj, globalizacija, neoliberalizam, etika, grad

UVOD

Ono što je do juče bila pretpostavka danas je činjenica, i to činjenica koja neke ljude uznemirava, druge ostavlja ravnodušnim a treći nikad za to i neće saznati. Svet je poslednjih dana oktobra 2011. godine dobio svog sedmomilijarditog stanovnika. Koliko do pre samo 12 godina,

bilo nas je manje za milijardu. Demografi, gotovo bez izuzetka, ovu činjenicu doživljavaju u vidu alarma koji nije ništa manje snažan nego što je bio onaj koji je sredinom šezdesetih godina prošlog veka uključio demograf i ekolog Pol Erlih (Pušić i Pajvančić 2010, 276). U svojoj *Demografskoj bombi* on je upravo u prekomernom i brzom rastu stanovništva video i krah planete ili, kako bi se to danas reklo, neodrživost takvog trenda. Na primedbe američkog ekonomiste Džulijana Sajmona da je to samo privid bezizlaza, Erlih je odgovorio da takvo mišljenje liči na čoveka koji je i pored upozorenja o jasnom konačnom ishodu, skočio sa desetog sprata i prilikom prolaska kraj petog sprata izjavio kako mu, eto, nije ništa. Da li je trenutna demografska slika obojena mračnim tonovima koje je oslikao Erlih, ili pak odaje svetle i optimističke tonove, kako ju je video Sajmon? Da li su populacioni saldo i proizilazeći trendovi paradigme koje govore o (ne)održivom razvoju? Zaista bi tako moglo biti, jer se zapravo celokupna upitanost o mogućnostima kvalitetnog preživljavanja na planeti svodi na odnos stanovništva i prirodnih resursa, ma koliko i kako oni bili opisani. Izazovi koje ovakva pitanja pokreću svakako nisu usmereni samo ka onima koji društveno promišljaju, mada je činjenica da je svaki problem okruženja društveno proizveden, društveno preoblikovan i ima društvene posledice. U tom smislu i samo pitanje održivog razvoja vidimo kao pitanje koje postavljaju i za čija su rešenja zainteresovani poslenici u društvenim naukama. Razume se da celokupno traganje za idejom o održivom razvoju vidimo kao pokušaj da se misaono obuhvati jedna od najkompleksnijih ideja u ovom veku sa interesovanjima koja prevazilaze predmetnost pojedinih nauka i naučnih disciplina, kao i moć sintetizovanja saznanja koja se temelji na metodološkim premisama pojedinačnih nauka. Reč je o takvoj složenosti koja povezuje društvene, prirodne i tehničke nauke, već i zbog same činjenice da se sadržaj održivog razvoja nalazi u preseku tehnoloških, političkih, ekonomskih, kulturnih, ekoloških i najširih društvenih obeležja civilizacije kojoj pripadamo.

Nije, međutim, nikako neobično što se upravo stanovništvo pojavljuje kao najmanji zajednički imenilac svih traganja za idejom održivog razvoja. Jer, konačno, o njemu je ovde i reč. Ukoliko bismo želeli da krajnje sistematski i analitički pristupimo ovoj temi, trebalo bi nam veoma mnogo prostora da dodirnemo tek samu površinu deskripcije o stanju planete danas. U svakom pregledu lako bi se videlo da je briga za stanovništvo planete na prvom mestu. Gotovo da je neizmerljiva količina podataka koje je danas moguće pronaći i kojima se u krajnjoj liniji operiše kada se pojave obrazlažu, da bi deskriptivni nivo, nužan za konstrukciju ideje o održivom razvoju, imao smisao. U veku koji smo ostavili za sobom, nauka nas je „naučila“ da zakoni velikih brojeva predstavljaju najčešće polazište za definisanje problema: sve se kreće u

sistemu izričitih suprotnosti i često banalnog pozitivizma. Ogoljene brojke o trendovima zaista mogu da deluju zastrašujuće. Tako, na primer, nečista voda i loši sanitarni uslovi godišnje ubiju oko 12 miliona ljudi; Zagađeni vazduh je osnovni krivac za oko 15 miliona smrti godišnje; U 64 od 105 zemalja u razvoju (podaci UN Food and Agriculture Organization) populacija raste brže nego mogućnosti da se obezbedi hrana za njih; Populacioni pritisci doveli su do degradacije oko dve milijarde hektara obradivog zemljišta, što je otprilike površina SAD i Kanade zajedno; Godišnje zbog seče nestane oko 16 miliona hektara šuma; itd. Ovde je mogao da stoji i bilo kakav drugi i drugačiji odabir podataka, svakako sa još upečatljivijim pokazateljima o neodrživosti porasta stanovništva pod postojećim uslovima. Da li je tako nešto dugoročno održivo? Brz odgovor bi mogao da bude samo jedan – nije. Međutim, početno pitanje nije dobro postavljeno jer se ne vidi šta čini strukturu onog što ovakvo pitanje inicira. Dakle, odgovor bi mogao da glasi: možda, ali.... Slutim da ima mnogo onih koji se sa ovakvim pristupom ne bi složili.

Nema sumnje da je jedna reč, zapravo sintagma *održivi razvoj*, obeležila poslednju deceniju prošlog veka, a u ovom veku sve snažnije odjekuje. Kao i za globalizaciju ili multikulturalnost, na primer, mnogi će reći kako se i u slučaju održivog razvoja radi o *buzzword*-u ili o pomodnoj frazi čije značenje naprosto odzvanja. Možda ovo i nije daleko od istine.

U ovom radu učinjen je pokušaj da se jedna ideja i njena teorijska konstrukcija posmatraju iz ugla iz kog se ne vidi samo njena nesumnjivost, već iz ugla iz kog se postavljaju pitanja o njenoj istinskoj plauzibilnosti. Nalazimo da ovakva mogućnost, između ostalog, proizilazi iz našeg dugotrajnog i doslednog studiranja i akademskog promovisanja i istraživačkog propitivanja ideje o održivom razvoju. Ideja o održivom razvoju već skoro četvrt veka predstavlja neku vrstu naučnog trenda kojem je teško odoleti. I sami smo bar u poslednje dve decenije tome davali svoj doprinos, afirmišući ideju koja je na početku devedesetih godina prošlog veka bila tek na vratima interesovanja u našoj sredini (Pušić 1993, Pušić 1993a, Pušić 1994, Pušić 1994a, Пушић 1995, Pušić 1998, Pušić 1998a, Pušić 2001, Pušić 2001a, Pušić 2003, Pušić 2004, Пушић 2005).

PROPITIVANJA IDEJE O ODRŽIVOM RAZVOJU

Pojam održivosti premrežio je naučni globus. Izgleda da sve može biti održivo, jednako u materijalnoj i duhovnoj sferi. U želji da se bude *in* u nauci, mnogi su prebrzo zaključili da je potrebno trendovski razmišljati i delovati. Globalistički pogled na svet koji se javlja od sedamdesetih godina 20. veka, prvi put nakon jednog stoleća postavlja takozvana

„velika” pitanja o sadašnjosti i budućnosti. U sociologiji su takva pitanja krajem 19. veka zatvorila misaoni krug. Iscrpela su se u nemogućnostima da se društvenim oblicima stvarnosti daju konačne forme. Jer, ništa nije konačno, a opet, sve je konačno. Menjaju se samo manifestacije prostornih i društvenih fenomena. A onda je došla održivost (Pušić 2001, 011).

Svega deset godina nakon pojavljivanja ideje o održivom razvoju, ona je javno počela da biva osporavana.¹ U jednom trenutku, zahvaljujući isključivo Internetu, iza svih ideja počelo je da se pojavljuje jedno ime – P. Trenor (Paul Treanor). Ko je zapravo Pol Trenor? Ovo je pitanje koje sam čuo mnogo puta. Ljudi na konferencijama, blogovima i u više ili manje naučnim debatama, pitaju se ko je prvi izneo ideju da je održivost ne samo pogrešna, već i nemoguća. Rekao bih da je Pol Trenor pre metafora za jednu ideju koja se nalazi na suprotnom kraju vladajuće filozofije o održivom razvoju, uz uverenje da bi se onaj koji zaista i realno postoji sa time rado složio.

Zbilja, jednu od prvih i osnovnih primedbi na ideju o održivom razvoju uputio je Holanđanin P. Trenor, *enfant terrible* evropskog porodičnog sklada, na samom kraju prošlog milenijuma. On je jasno uzviknuo da je sama ideja o konsenzusu oko stvari održivosti nemoguća i neetična.

„Ekstremni konsenzus sam po sebi može da bude nemoralan. U svom najapstraktnijem obliku održivost nema inherentne vrednosti. Standardni argument za trenutnu politiku održivosti – međugeneracijska odgovornost – sama po sebi nije etična. Održivost je ideologija koja se koristi ne bi li se opravdale postojeće politike i postojeći društveni poredak. (Treanor 1997, 1)“

Trenor postavlja pitanje o mogućnostima *istinske* objektivizacije same ideje. Jer, da bi neka ideja mogla da ima univerzalne vrednosti, ona ne može da bude samo ideja nekog ili nekih. To je, reći će on, poput ideje o bogu. Jer, ukoliko je bog univerzalan, onda on nije rezervisan samo za verujuće. Međutim, kako ima neverujućih, bog sam po sebi nije univerzalan. Isto je tako i sa idejom o održivosti, da bi takvo što imalo smisla, ona mora postati univerzalna. Reč je o nužnosti konzistentnog univerzalističkog pogleda na svet. Nadalje, ako se zahteva da održivost bude sveprihvaćena, onda to znači da vlade pojedinih zemalja, nevladine

¹ *World Conservation Strategy*, International Union for the Conservation of Nature, (IUCN), Gland, Switzerland, 1980. Tek kasnije, ovaj poslednji skup ideja usmerio se ka jednom svetskom dokumentu koji je kao izveštaj Bruntlandove komisije (Gro Harlem Brundtland), „Naša zajednička budućnost”, stekao opštu popularnost, pogotovo što je iznedrio dva nova i danas veoma frekventna termina – održivost i održivi razvoj. (World Commission on Environment and Development (WCED). 1987. *Our Common Future*. Oxford. Oxford University Press.) Međutim, i njemu je prethodilo mnogo analiza, dokumenata i upozorenja o pravicima razvoja globalnog društva.

organizacije i razni društveni pokreti, proizvođači, jednako kao i potrošači – moraju da veruju u samu ideju. Ako bi to bilo moguće, tada to više ne bi bila ideja, tada je to ideologija u negativnom smislu, tvrdi Trenor. Ako stvari krenu takvim tokom, ko je onda taj ko će da posumnja u ispravnost ideje o održivom razvoju. To svakako nisu vlade zemalja jer one su tu da kreiraju, promovišu i sprovode ideju održivosti. Eventualni „front otpora“ ideji, institucionalno posmatrano, postaje alternativan. Evropa, kakvu danas vidimo da jeste ili kakva se stvara (a to je Evropa konsenzusa), nije mesto gde ideja o održivom razvoju može da se dovodi u pitanje, odnosno da se institucionalno i samim tim podržano propituje njen smisao. To je stara praksa konstruisanih društvenih „manjima“ i „većina“ po principu *ko nije sa nama, taj je protiv nas*.

Druga stvar koju nam nudi Trenor je pitanje *elita* i njihovog udela u samoj ideji o održivom razvoju. Ukoliko se želi da ideja o održivom razvoju zaista zaživi, složićemo se da je neophodno da država bude ta koja će stajati iza ideje, ali da bi se išta postiglo neizbežno je da ona dobije podršku onih koji su moćni: elite, dakle. To bi značilo da podršku daju oni koji pristaju da se menjaju i da umanje deo svoje moći koja, možda, počiva upravo na postojećim razvojim oblicima. Jer, ne treba se zavaravati: kao što su, na primer, gradove u svim epohama i na svim prostorima urbanog globusa gradili oni koji su imali moć i koji su predstavljali neku vrstu elite, tako je i sa celokupnom društvenom nadgradnjom. Nikad revolucionarna raspoloženost masa ili narod sam po sebi, nisu imali takvu moć. Dakle, pita se Trenor, kako postići konsenzus u kome će se, prirodno, nalaziti i „obični ljudi“ i elite, sem da se on nametne; a tako nešto čini se poput nemogućeg projekta i etički je veoma upitno (PT).

Ni preko treće stvari o kojoj govori Trenor, kada postavlja pitanja o validnosti ideje o održivom razvoju, ne može se olako preći: reč je o međugeneracijskoj odgovornosti. Kako se u opšteprihvaćenoj definiciji održivog razvoja govori o „odgovornosti za generacije koje dolaze“, može se postaviti i pitanje da li je odgovornost kao doktrina nešto što je linearno transponibilno kroz vreme? Jer, ako odgovornost podrazumeva vrednost, tada se to ne može odnositi i na politiku koja je upravo „zadužena“ da obezbedi implementaciju ideje o održivom razvoju. Smatra se da je u ovoj tezi pogrešno sledeće: voditi računa o budućim generacijama znači, kao prvo, voditi računa o generaciji kojoj pripadamo. To nikako nije sebična teza već logičan sled „brige“ koju bi potvrdio i svaki psiholog početnik.

U generaciji kojoj pripadamo na celoj ekumeni znatno je više onih kojima blagodeti civilizacije (onako kako su one shvaćene u zapadnom diskursu) nisu dostupne i gde je materijalistički pogled na svet kojim se upravlja ovakva teza, jako udaljen. Pojam generacije sasvim je neodređen jer je reč o totalnom pluralu koji funkcionalno ne postoji, kao što ne

postoji ni određeno značenje pojma „mi“. Kao što je poznato, ovakve kategorije u istoriji civilizacije, bar kada je reč o društvenoj akciji, nisu poznate i u postojećoj organizaciji sveta nisu moguće. Nadalje, šta mi znamo o vrednostima kojima će se rukovoditi generacije u budućnosti? Naravno, mnoge vrednosti predstavljaju ljudska postignuća u vidu procesa dugog trajanja, ali se i mnoge vrednosti preoblikuju tokom vremena. Stvari po svoj prilici nisu jednostavne, jer se iza slogana o empatiji za buduće generacije krije veliki broj sistemskih nepoznanica. Mnoga rešenja u odnosu na postojeće stanje uznemirenosti planete trebalo bi da budu promptna, racionalna i etički ispravna. Tu baš nema mnogo mesta za empatiju koja je okrenuta budućim generacijama, premda se ona podrazumeva. To, međutim, nije dovoljno jer su naša saznanja o mnogim procesima koji će se (možda) dogoditi, vrlo ograničena. U svojim najžešćim kritikama transgeneracijskog modela održivog razvoja, P. Trenor će praviti paralelu između ideologija i doktrina NSDP u Nemačkoj, gde je bilo primarno da se održi rasa i još će ga dodatno nazvati kvazidarvinizmom jer se krije iza ideje o zabrinutosti za buduće generacije, pozivajući se najčešće na Hansa Jonasa i njegove „principe odgovornosti“ (Jonas 1990). Premda razvija kontroverzne stavove, sama ideja o „pravu prirode“ nešto je što će se tek kasnije razvijati u okvirima socijalne ekologije i sociologije okruženja.² Mora se priznati da u izvornoj ideji o održivom razvoju filozofija koja zagovara pravo prirode nije vidljiva ni u tragovima, te se čini da Trenorov otklon ka prenaplašenom antropocentrizmu (zapravo prema ljudskoj sebičnosti) u ovom slučaju ima smisla. Ono što još više daje podsticaja Trenoru jeste olako (Jonasovo) prevođenje ideje o „preživljavanju“ u „transgeneracijsku odgovornost“ (PT).

Da li je ideja o održivom razvoju, kako tvrdi Trenor, „radikalni konzervativizam“? Ova tvrdnja može biti tačna ako se radikalni konzervativizam razumeva kao palijativno menjanje i restrukturiranje ne bi li se sačuvao postojeći poredak, ali bi (tu se slažemo sa Trenorom) ideji održivog razvoja, ovako kako je danas postavljena, više odgovarao ideološki okvir „substitutivnog konzervativizma“. Zbog čega? Zbog toga što za njenu operacionalizaciju pri vladajućem sistemu vrednosti i etike postoji još veoma mnogo „skrivenih fajlova“ koji proizilaze iz postojeće strukture moći koja se održava i odražava biće savremenog sveta. A taj

---

² „Svojom knjigom *Das Prinzip Verantwortung* Hans Jonas je pokušao naznačiti etiku za „tehnološku civilizaciju“. Nasuprot dosadašnjoj „antropocentričnoj“ etici „istovremenosti“, Jonasova etika za buduće generacije zagovara vlastito pravo prirode i „obilje sveta života“ što ih moderni tehnički razvitak ne samo ugrožava nego „kumulativnim karakterom“ svojih delovanja dovodi do propasti. Na nizu primera Jonas, štoviše, pojašnjava da je propast celine čovekova sveta danas postala realna mogućnost“ (Pažanin 2000, 139).

savremeni svet počinje sve više da prima jedinstveno i čini se neumitno lice neoliberalizma.

ODRŽIVI RAZVOJ KAO NEOLIBERALNA PARADIGMA

Zaista, danas gotovo da nije moguće naći tekstove o liberalizmu koji ne pišu zagovornici ove ideje. Već i samo tako nešto mora da se učini sumnjivim. Kako je moguće da u svetu slobodnih ideja ima tako malo onih koji se suprotstavljaju mejnstrimu, ma kakav on bio. (Mada, u ovom slučaju nikako ne može da se radi o „ma kakvom“ stavu s obzirom na to da je u slučaju neoliberalizma reč jednako o diskursu ideje, koliko i ideologije; što je po prirodi istorijskog iskustva prilično problematično i upućuje na velik oprez.) Kritičari neoliberalizma nisu ni malo nežni. Oni će ovakve ideje vrlo lako porediti sa fundamentalizmom, odnosno načinom mišljenja i delanja koji ne ostavlja mesta za drugačije poglede. Radikalni kritičari neoliberalnog pogleda na svet tvrde da je celokupan njihov projekat u stvari klasne prirode, odnosno da se iza njega krije sofisticirana ideja o očuvanju postojećeg oblika klasnog društva i petrifikovanju značaja (izvrsnosti) sasvim gornjih slojeva.

Do juče je glavni slogan ideje o dugačijoj budućnosti glasio *Nema razvoja bez održivosti* a sad se promenio u *Nema održivosti bez razvoja*. Čini se da je ovaj aktuelni slogan sasvim u skladu sa onim što bi se moglo smatrati da predstavlja čovekovu racionalnu orijentaciju, te da je sasvim logično da potreba za razvojem ni u jednom slučaju nije upitna. Ovu logiku, međutim, „demonтира“ neoliberalni pogled na pitanja razvoja koji ne poznaje empatiju u najširem mogućem smislu, niti ima nameru da promovise neki svetski etos. Neprekidni razvoj onih koji su to u stanju da taj razvoj konvertuju u rast, predstavlja neku vrstu *conditio sine qua non* same ideologije. Ona ne poznaje zastoje i ne prepoznaje deljenje rezultata razvoja između svih pripadnika svetske zajednice. Neoliberalizam je poput borca u ringu koji priznaje samo nokaut kao mogući ishod.

Najveći broj odapetih strelica protiv ideje o održivom razvoju predstavlja zpravo kritiku neoliberalizma. Danas svakom ko se bavi društvenim naukama može biti jasno da se najveći deo kontroverzi projekta o održivom razvoju ukršta oko stavova koji se kreću u rasponu *za i protiv liberalizacije*. Začuduje kako velikom brzinom reguju zagovornici ideje ekonomske liberalizacije na svaku moguću kritiku koja mu se upućuje. Istina, većina njihovih „odbrana“ sasvim je pojednostavljena i najčešće se svodi na kvalifikacije da napadi dolaze „sa one strane progressa“ i bezmalo se izjednačavaju sa idejom anarhizma. I ne samo to, već se odmah poveruje kako je reč o desnom krilu anarhizma koji je ubeđen da „velike korporacije truju pijaću vodu kako bi lakše mogli da prodaju svoju flaširanu vodu.“

Danas više nije upitno da su neoliberalizam i globalizacija međusobno povezani, mada debata o tome još uvek traje. Dok jedno krilo teoretičara neoliberalizam izjednačava sa kapitalističkim ekspanzionizmom, drugo krilo zastupa tezu da se pojmovi neoliberalizma i globalizacije moraju odvojiti jer ih prirodno odvaja (i razlikuje) sama njihova esencija koja se sadrži u pojmu kulture. Kritičari neoliberalne stvarnosti kao oblika kapitalističkog ekspanzionizma, a koji dolaze iz manje ili nedovoljno razvijenih delova sveta, imaju pred sobom itekako dobru društvenu laboratoriju u vidu konkretnih podataka u sopstvenim sredinama. A kada je reč o kulturi, Pol Trenor upravo tvrdi da neoliberalizam i njegov logičan nastavak u formi neoliberalizma upravo povezuje ista kultura mišljenja.

Kritički odnos prema ideji da se dostignuti stepen konzumerizma jednostavno može dokinuti, sasvim je legitiman. Poznato je da je u jednom svom bitnom delu ideja o održivom razvoju orijentisana na propitivanje održivosti potrošačke civilizacije. To, uostalom, jeste i jedno od uporišta samog koncepta, odnosno da hipermaterijalističke vrednosti civilizacije predstavljaju obrasce njenog urušavanja. Ideju o preteranom konzumerizmu relativno je lako „napadati“ jer se čini sasvim logičnim da budućnost mora da obraća pažnju na svoje resurse upravo kroz promenu obrazaca proizvodnje i potrošnje. U ovoj očevidnosti krije se, međutim, sva slabost ideje. Poznato je da je ova ideja osporavana upravo zbog sebičnosti koja ju je na neki način proizvela. Naime, kao i većina ideja koje grade koncept održivog razvoja, njihovo poreklo je u zapadnom načinu mišljenja i onakvom načinu života kakav je proizveden u zapadnim, razvijenim društvima. Izraz „postindustrijska društva“ (premda dovoljno dugo u upotrebi da bi mu se pripisala neposredna povezanost sa recentnim procesima) ipak najviše odgovara sredinama iz kojih potiču pramenovi ovakve ideje. Jednom prilikom smo rekli da izraz u sebi sadrži određenu dozu licemerja koja se može razumeti i kao preporuka gladnima da ne streme obilju jer „ni sit čovek nije srećan“. Ovo licemerje se može napadati i kao jedno od stanovišta na kojem počiva ideja o postmaterijalističkoj civilizaciji. Nadalje, sam postmaterijalizam implicira ideju o ograničavanju potrošnje s obzirom na to da je reč o projektu koji se obraća razvijenom konzumerističkom društvu.³ To, međutim, nikako

---

³ U istraživanjima koja se, na primer, sprovode u odnosu na ekološku svest ili probleme kvaliteta okruženja u onim sredinama koje su nedavno napustile projekte komandne privrede i partijske države (poput dojučerašnjeg političkog istoka Evrope), često se konstruišu takvi anketni upitnici koji treba da ponude i odgovore na odnos stanovništva prema materijalnim dobrima, odnosno potrošnji. Komentari o „materijalističkim“ ili „postmaterijalističkim“ stavovima u takvim sredinama često stvaraju pogrešnu sliku o konkretnom društvu. Naime, gotovo poluvekovna prisila života u društvima sa netržišnom orijentacijom ostavila je nezadovoljene mnoge

ne može biti projekat koji može da ima svoju institucionalnu potporu. Svet koji razumevamo kao savremeni jednostavno nije „napravljen“ po principu koji podrazumeva institucionalni nagovor na stagnaciju. Deo ljudske prirode tome se prirodno opire, a modaliteti za promenom mišljenja (takozvana konverzija sistema) isuviše su složeni da bi se moglo računati sa komandnom ili kakvom drugom praksom regulisanja potrošnje. Čak i kada bi tako nešto bilo moguće, ostaje pitanje ko bi i na koji način regulisao kompleks proizvodnje i investicija. (Sa manje ili više ironije čini se da je jedini takav model bio poznat u projektu „realnog komunizma“ tokom 20. veka, mada se, kao što je poznato, on urušio unutar sopstvenih protivrečnosti.)

KRITIKA ODRŽIVOG RAZVOJA KAO NOVI SKEPTICIZAM

Jasno je da pitanja o realnoj održivosti ideja o održivom razvoju, onako kako se ona danas postavljaju u neoliberalnom mejnstrimu, nisu samo rezultat 'mladih i nezadovoljnih postmaterijalista'. Njih, premda na različite načine, postavljaju i oni koji učestvuju u građenju naučne konstrukcije same ideje. Tako, na primer, danski politikolog B. Lomborg otvara čitav krug sumnji o načinima na koje se danas utvrđuju naučni podaci o stanju planete i sam to naziva skepticizmom o okruženju (Lomborg 2001). On naprosto nastavlja tradiciju koja ju je započeo američki ekonomista Džulijen Sajmon (poznat po svom suprotstavljanju maltuzijanskom skepticizmu koji je negovao P. Erlih), odnosno istinski sumnja u „mračni kraj ovog sveta“ (White 2004, 390). Takve ideje, međutim, u svetu u kome je nauka veliki biznis i u kome se neprekidno podstiču priče o mračnoj ekološkoj stvarnosti i još goroj budućnosti, nailaze na svojevrsnu naučnu stigmju. Tim putem prošao je i sam Lomborg i pored činjenice o 60.000 prodatih primeraka svoje knjige o skepticizmu, koju je objavio *Cambridge University Press* (Schoenbrod and Wilson 2003, 593).

Širina interesovanja za temu održivog razvoja danas je potpuno neomeđena. Svako pronalazi svoju nišu interesovanja. U tim interesovanjima nikako nije neobično što se umnožavaju i oni laički pristupi koji na celokupan projekat gledaju sumnjičavo. Mi o njihovim naučnim kapacitetima i idološkim preferencijama još uvek ne možemo da sudimo jer bi prvo bilo potrebno da se napravi sistematizacija tih pogleda. Tako nešto otežava i činjenica da je internet postao najveći mogući servis za plasiranje ideja, te još uvek ne postoje instrumenti za njihovo

---

potrebe za materijalnim dobrima koja su bila na dohvata ruke velikom broju ljudi u razvijenim zapadnim društvima.

filtriranje. Jedan od mnogih blogova probudio je moju pažnju jer može da bude paradigma drugačijeg diskursa o održivom razvoju. Pri tome nismo spremni (bar ne još) da ponuđene pristupe klasifikujemo kao naučne, sa jedne strane, i kao „one druge“, sa druge strane. Dakle,

„Bio sam u iskušenju da ovaj blog nazovem 'Održivost je glupa', ali sam se predomislio jer zvuči isuviše zapaljivo. I zaista, problem nije u tome što je sam koncept glup, već što je glupa upotreba tog pojma. Zapravo, pravi problem je u tome što je pojam istovremeno i preširok i preuzak i ljudi ne mogu na njega da se oslone. Trenutno fokusiranje na održivost u smislu sumiranja svega što treba da se čini da bi se (u)radila prava stvar, u nedostatku bolje reči je neodrživo. U svakom slučaju ja sam umoran od održivosti i to ne samo zbog toga što je *Adverstising Age* (elektronski časopis) reč održivost proglasio za jedan od žargona godine, što on i jeste. Ali, to nisu svi problemi“ (BEB).

S obzirom na to da se koncept o održivom razvoju još uvek naučno oblikuje, to su mogućnosti posmatranja održivosti na sva tri nivoa – deskriptivnom, eksplorativnom i aplikativnom – potpuno ravnopravne. Otud ima smisla postavljanje i onih pitanja koja dovode u pitanje samu ideju⁴.

Evo kako bi to moglo da izgleda.

„Prvo, suprotno od onog ka čemu možemo biti usmeravani u mišljenju o održivom razvoju – niti je sve neodrživo, niti je sve loše. Strogo tehnički i resursno govoreći, nafta je, kao najčešće korišćeno gorivo, kao takva neodrživa. Ali, istovremeno, ona je osnovno dobro. Neodrživa, ali krajnje korisna. Drugo, postoje mnoge mogućnosti da stvari budu loše pre nego što verujemo da su neodržive. Cigarete su, recimo, glup i loš proizvod. S obzirom na to da stvaraju zavisnost i ubijaju ljude, da li su one održive? Izgleda da jesu! Reći da duvanska industrija nije održiva isto je kao kada bismo rekli da život dinosaurusu nije bio održiv na zemlji jer su bili dominantni svega 150 miliona godina. Dakle, reč je o jednoj itekako održivoj, ali lošoj industriji. Treće, mnoga raširena značenja održivosti zasnivaju se na vrlo upitnim empirijskim hipotezama. Na primer, mnogi ljudi ne misle da je održivost vezana samo za prirodno okruženje jer kako biznis može biti održiv ukoliko poslodavac svoje zaposlene ne tretira dobro. Ili, kako je moguće da održite svoje mesto na tržištu ukoliko ne proizvodite kvalitetnu robu? Itd. Četvrto, postoji veoma malo stvari za koje možemo da kažemo da su održive, bilo u odnosu na prirodno okruženje ili na šta god ostalo. Naravno, postoje i oni slučajevi gde održivost nije upitna. Međutim, u velikom broju slučajeva kod tvrdnji da je nešto održivo, postavlja se i pitanje: „A kako to znate“? Zaista nemamo dovoljno saznanja da bismo suvereno mogli da tvrdimo kako neke

---

⁴ Ova i ovakva pitanja, dakako, mogu biti bezbrojna i sa najrazličitijih, više ili manje, prihvatljivih stanovišta. Ovom prilikom korišćen je izbor iz pitanja onako kako su ona postavljena samo u jednom slučaju, ali otvaraju prostor za znatno širi krug interesovanja (BEB).

tendencije imaju veći a neke manji stepen održivosti.⁵ Peto, ponekad je nepohodno učiniti da neke stvari postanu neodržive. Na primer, da li biste bili u stanju da zarad hrane ubijete neku od zaštićenih životinjskih vrsta (recimo plavu tunu) kako biste nahranili gladno selo, ako bi to bila jedina mogućnost da ljude spasete gladi? Ja bih, mada je izvesno da ima mesta za drugačije stavove, ali ono što ostaje to su pitanja moralne prirode o rešenjima koja zahtevaju brzo donošenje odluka i onog što predstavlja nekakve (moguće) dugoročne posledice. Želimo da verujemo da je takvih radikalnih izbora u realnom životu relativno malo, mada nismo sasvim sigurni u to. Jednostavno, održivost nije nešto što je toliko sveobuhvatno niti može da bude adut koji se stalno vadi iz rukava“ (BEB).

*SVETSKI ETOS:
PRETPOSTAVKA ZA OPERACIONALIZACIJU IDEJE*

Vidimo, dakle, da nas galimatijas ideja koji je nastao svakodnevnim kvazinaičnom i popularnom upotrebom pojma nerazjašnjene suštine, može dovesti i do pitanja: **da li je promaljavuća teorija o održivom razvoju održiva?** Pitanje ima smisla utoliko što je svet kome pripadamo istorijski „konstruisan“ kao održiv. Da je to tačno, govori celokupna poznata istorija. Svejedno da li kontinualno ili stepenasto, istorija civilizacije čiji smo pripadnici samo u jednom mikro vremenskom segmentu, traje. Ona je, dakle, jedna a posebne su samo njene interpretacije. No, ako je potrebno pronaći „veliko“ pitanje koje obuhvata celokupnu ideju održivosti, tada se ono, verovatno, nalazi u ravni politike. Tada pitanje može da glasi: Postoji li saglasnost o tome da je održivost sveta upravljana polugama političke moći? Ili možda ekonomske? Ili sa obe podjednako? Jer, iz ovih moći proizilaze i sve ostale, direktno ili indirektno uključene u procese operacionalizacije. Odnosno u život (Pušić 2001, 012).

Nalazimo da ove veze mogu biti interesantne za praćenje razvoja ideje o održivom razvoju, ali i za njenu konverziju od političkog ka akademsko-istraživačkom i nazad ka političkom diskursu. Ovakvo kretanje nije karakteristično samo za našu sredinu; to je smer kretanja svake ideje koja ima mogućnost da postane politički upotrebljiva. Istovremeno, to je ideja koja ne traži nijednu vrstu konsenzusa s obzirom na to da počiva na osnovama humane logike društvene racionalnosti. Jer,

---

⁵ Takvo pitanje moglo bi da se postavi i kada je reč o trendu porasta stanovništva sa samog početka rada. Teško da bi iko mogao da iznese dovoljno uverljive činjenice o tome da će se ovakav rast nastaviti i ubuduće, bez da se u obzir uzme najveći mogući stepen verovatnoće pod *određenim* okolnostima. Konačno, studije budućnosti itekako se bave ovakvim pitanjima i njihova veza sa sociologijom odavno je prepoznata kao ključna. Na žalost, u našoj sredini, sem nekoliko izuzetaka, futurologija je još uvek nedovoljno zastupljena disciplina.

šta je normalnije od toga da u sopstvenoj privremenosti na ovom svetu, vodimo računa o onima koji će tek doći. Nije to nikakav svetski altruizam (konačno, tako nešto i ne postoji, mada se naslućuje) već racionalni princip mišljenja i delanja. Upravo takvo kretanje ideje istovremeno govori i o njenoj elementarnoj slabosti. Naprosto, ideja koja bi bila valjana za ukupno stanovništvo na ovoj planeti jednostavno ne postoji. Uvek je nekome malo bolje nego drugom i uvek neko ima malo više mogućnosti da odlučuje o sudbini onih drugih. To je pravilo kolektivnog življenja ma gde i ma kad. To je aksiom postojanja i razvoja civilizacija koje baštinimo i ove kojoj pripadamo.

Stojimo na stanovištu da je ideju o održivom razvoju moguće zastupati ili pak osporavati sa gotovo identičnih polaznih pozicija; bilo da je reč o ekologiji, ekonomiji, politici, tehnologiji, kulturi ili društvenom razvoju. Ono što, međutim, predstavlja preduslov svih pojedinačnih ideja usmerenih ka projektu održivosti, odnosi se na prirodne resurse, odnosno njihovo iscrpljivanje. Samo u tom slučaju ideja o održivom razvoju može da se svodi na manji broj činilaca, ali ne i da ide ka željenom univerzalizmu. Slažemo se da bi u tom slučaju održivost mogla da zvuči i onako kako se to popularno iskazuje – da smo pozajmili više novca nego što smo u stanju da vratimo! Pogrešna je samo pretpostavka da postoji jedinstvena svest o tome jer oni koji su najviše „pozajmili“ (bogat i razvijeni, pre svega) u stvari veruju da su to dobili; a dobijeno se ne vraća. A ako bi to i moralo da se desi, tada nastaje sledeći krug problema koji bismo mogli da razumevamo kao proces delovanja. Održivost tada znači da mnogim aktivnostima čovek treba da prestane da se bavi. U realnom životu stvari ipak tako ne funkcionišu, sem kad se država pojavljuje kao neko ko u ime i za račun društva propisuje norme ponašanja i u stanju je da prestane sa potonjom praksom.⁶ Ovaj stav, međutim, podseća na neku vrstu abolicije u odnosu na zagađivače okruženja i mogao bi da glasi i ovako: Dobro, svi oni koji su doprineli da se enormne količine svakovrsnih zagađujućih materija emituju, od sad će biti oslobođeni krivice, ali to više neće moći ra rade. Ili, svi oni koji su na druge načine, profita radi, činili protiv ljudskog zdravlja, od sada to više neće moći da čine. Priznaćemo, ovo zvuči neozbiljno jer nije poznato da se na tim principima može organizovati moderno društvo. Mada, neki će možda reći, da je najveći broj ratova, posebno onih u samoj završnici minulog i na početku ovog veka, imao isti motiv, isti društveni bilans i završni amoralni kredo u vidu „bilo pa prošlo“. Kao i u svim sferama društvenog delanja, „problem odgovornosti u etičkom smislu treba

---

⁶ Nepotpisivanje sporazuma u Kjotou o dozvoljenim količinama emisije ugljen dioksida od strane najmoćnijih svetskih sila (a zapravo onih koji najviše tome doprinose) i nepridržavanje potpisanog protokola od strane nemalog broja država, govori o nemogućnosti uspostavljanja svetskog konsenzusa.

postaviti na „izvoru“, tj. pre samog delovanja a ne naknadno“ (Cifrić 2000, 88). U celom svetu etika bi morala postati javna stvar, pogotovo kod delanja koje ima javni karakter, pa makar to bilo i u sferi proizvodnje ili korporativnih filozofija. Moglo bi se reći kako se ovde radi o pretpostavci oblikovanja *svetskog etosa* kao preduslovu izmenjenog odnosa prema društvenoj stvarnosti. Ova ideja svakako nije nova i uvek su je pratili kvalifikativi utopijskog. Rasprave o *svetском etosu* inicirane su traganjem za novim vrednostima i pitanjem „identiteta“ pojedinaca i društva u poslednjoj deceniji minulog veka a u kontekstu globalizacije (Isto, 85). U današnjici sve izraženije globalizacije ekonomije i sve suženijeg polja moći unutar kog se kreiraju strategije, teško da bi iko mogao da pomisli kako ima mesta za praktikovanje svetskog etosa. Kada svetski korporativni giganti poput „Unilever“-a, „Nikon“-a ili „Wal-Mart“-a, na primer, objave kako se njihova nova filozofija okreće poboljšanju zdravlja i blagostanju milijardu ljudi, tada je to zbilja teško potkrepiti konkretnim podacima. Možda indijski gigant „Tata“ nudi dobar primer kako se put ka svetском etosu, pospešivanjem široke palete socijalnih programa, može realizovati na lokalnom nivou (a imajući u vidu veličinu zemlje poput Indije to se nikako ne bi moglo smatrati sporednim lokalnim nivoom). Verovanje da međunarodne institucije tu istinski mogu da promene nešto makar u promovisanju puta ka svetском etosu, deluje prilično naivno. Industrija globalne pomoći takođe funkcioniše na principu profita, pa makar da je reč i o Organizaciji Ujedinjenih Nacija. I pre nego što je opisano kako funkcionišu privilegije, moć, prestiž i korupcija u multimilionskoj industriji pomoći, bilo je jasno da gospodari siromaštva stoje na drugom kraju ideje o svetском etosu (Henkok 2002).

URBANA PARADIGMA ODRŽIVOG RAZVOJA

Da bismo razumeli ideju o održivom razvoju i sve ono što joj se suprotstavlja, neophodno je da imamo u vidu da se dva gotovo arhivirana pojma ponovo nalaze dnevnom redu sociološkog promišljanja. U prvom slučaju reč je o *modernosti*, a u drugom o *lokalizaciji*, s tim da se sad oni aktuelizuju u smislu *postmodernosti* i *glokalizacije*. 'Opravdanje' za reaktivaciju prvog pojma moglo bi biti to da se sad globalizacija razumeva kao recentan proces koji je mnogo širi od dugotrajnog procesa modernizacije (Albrow 1997, 37), a u slučaju drugog u potrebi za epistemološkim osveženjem sociologije (Robertson 1968, 1991). Mada, moramo priznati, oba pojma čine nam se poput proteza i u najvećoj meri služe da reaktiviranje sociologije u tumačenjima važnih procesa koje su pre nje pokušale da objasne druge društvene nauke.

Postoje, međutim, neki procesi koji, da bi se razumela celina ideje o održivom razvoju, iziskuju drugačije analitičke postupke nego što su oni

koji se uobičajeno koriste kod analiziranja opštih značenja globalizacije. Jedan od njih svakako je *urbanizacija*. O ovom procesu je manje-više sve rečeno, ali on i dalje predstavlja izazov za istraživanje. Kako je reč o jednom od snažnih pokazatelja globalizacije i samom promotoru istog tog megaprocesa, ona se uvek posmatra u svetlu ekonomskih, demografskih i političkih odrednica, sa svojim funkcionalnim i prostorno-fizičkim konsekvencama. Oni tokovi urbanizacije koji se, međutim, odvijaju unutar nacionalnih granica (čak i tamo gde se veruje da ih nema, kao, na primer, u virtuelnoj Evropskoj Uniji) govore da gradovi, i to ne samo oni najveći, još uvek predstavljaju magnetne koji privlače populaciju sa ostalih prostora u okvirima nacionalne teritorije. Ma kakva, ma koliko snažna i sveobuhvatna globalizacija bila, ovi urbanizacijski tokovi produžiće svoje trajanje bar onoliko dugo koliko bude postojala različitost u nivou razvijenosti između pojedinih delova unutar nacionalnih teritorija. Jer, savremeni urbani svet je daleko od toga da bude jednoobrazan (Clark 1996, XII). Ako, na primer, poput hiperglobalista verujemo da će globalizacija tokom vremena prožeti svaki delić ukupnog zemaljskog prostora, teško je zamisliti da će to ishodovati nivelacijom stepena razvijenosti na globalnom nivou a najverovatnije ni u okvirima nacionalnih teritorija. Preraspodela bogatstva u ključu neoliberalne ideologije (ukoliko verujemo u nju), verovatno se neće dogoditi na način da se ponište dugotrajne razlike u smislu sever - jug, odnosno razvijeni – nerazvijeni.

Ono što želimo ovde da istaknemo kao poentu, tiče se mogućnosti da se promeni način života ljudi na ekumeni. Kako ne može biti sumnje u to da stepen urbanizacije u celom svetu neprestano raste, postavlja se pitanje da li život u gradovima i urbanizovanim područjima predstavlja održive oblike ljudskih zajednica. Hoće li gradovi kao dominantan oblik ljudskog habitiranja biti podsticaj ili smetnja održivom razvoju? Ili će, pak, tamo gde se urbanizacija ostvarila u svom maksimumu (pretpostavlja se da je reč o razvijenim, visoko industrijalizovanim sredinama) doći samo do kvalitativnog usklađivanja. Sa druge strane, koliko do juče legitimna ideja o tome da urbana budućnost ima alternativu u dezurbanizaciji, više nije realna. Verovanja u utopijske projekte ili eskapizam u ruralnu idilu jesu stvar prošlosti. Dakle, ako su gradovi naša budućnost, ima li prostora za projektovanje nekog drugačijeg oblika življenja nego što je onaj koji je poznat već više od pet hiljada godina? Kako u tom svetlu izgleda ideja o održivom razvoju? Je li reč o obrascima življenja koji presudno određuju projekat o održivom razvoju i zahtevaju njegovo temeljno pretresanje?⁷ Svejedno da li se zakon velikih brojeva unutar kog se odvija civilizacija kojoj pripadamo realizuje u gustom ili

---

⁷ Tema je isuviše složena da bi mogla da se razmotri u okvirima jednog ovakvog rada, ali je u okvirima sociologije grada u poslednjih dvadesetak godina dovoljno problematizovana.

prostorno rasplinutom gradu, činjenica je da će se mnoge premise gradoživljenja koje su poznate iz vremena nakon industrijalizacije društva, zadržati. Recimo – automobil.

Kako je poznato da ni put ka blagostanju određenog društva nije lišen tradicionalnih oblika socijalne segregacije i prostorne diferencijacije, čini se logičnim da raste broj onih koji imaju mogućnost izbora načina stanovanja u gradovima. Prema svim signalima koje nam šalju rezultati istraživanja u celom svetu, preferencije gradskog načina života okreću se okruženju sa manjim gustinama stanovnika. Recimo da je to polazište ideje o suburbanizaciji. Dakle, kakvi i koliko idejni projekti su potrebni kako bi se ukinula stvarnost koja se zove automobil. Svako će i dalje želeti da sa svog dela urbanizovanog područja dospe negde drugde. Ne treba biti neoliberalista da bi se videlo kako mogućnosti tržišnog regulisanja proizvodnje automobila direktno zavise od dominantnih oblika načina života stanovništva. U ovom trenutku dolazimo do jedne naizgled minuciozne, ali istovremeno veoma sporne tačke u teorijskoj konstrukciji ideje o održivom razvoju. S jedne strane stoje činjenice o sve većem iscrpljivanju prirodnih resursa koji podržavaju „klasične“ oblike korišćenja energije (u ovom slučaju pogonskog goriva za rastući broj automobila) i sve većem broju kilometara koji se automobilima prelaze. Sa druge strane stoji činjenica o načinu života u velikim gradovima koji je nezamisliv bez automobila. Održivi razvoj gradova, između ostalog, podrazumeva i korišćenje takvih oblika javnog prevoza koji će dovesti do bržeg, jeftinijeg i energetski štedljivijeg oblika eksploatacije. Međutim, jasno je da ovde nešto ne štima! Koja je to ideja koja bi eventualno mogla da preobrazi dostignuti kvalitet života u neki drugi, održiviji oblik? Ili, da pojednostavimo pitanje: kako će izgledati naši gradovi u budućnosti?

ZAKLJUČAK

Očevidno je da se ideja o održivom razvoju danas nalazi na razmeđama mnogih teorijskih, metodoloških i prakseoloških nedoumica. Možda najznačajnija razdelnica proizilazi iz upitanosti o mogućnostima da se jedna složena ideja ukomponuje u stvarnost koju proživljavamo. A ona je, kao što znamo, rezultat sveta u kome ima malo mesta za holističke ideje. Ubrzanja ekonomskih, tehnoloških pa i političkih tokova, neprestano se sudaraju sa manje dinamičnim kulturnim i ekološkim obeležjima društava. Svet podeljenosti kao da nikad nije bio veći nego u vremenima koja su nam najbliža, isto kao što ni centrifugalne sile globalizacije nisu bile jače. Realne kontroverze koje obeležavaju početak 21. veka i za koje još uvek nije izvesno da li ih predvode globalizacija i/ili neoliberalizam, istovremeno vape za razrešenjima koja će imati karakter univerzalnog. Otud je ideja o održivom razvoju na očevidno velikim

iskusjenjima. Sa jedne strane nalaze se oni koji su iskusili sve prednosti i mane razvijenih društva, dok se sa druge strane nalaze oni koji još uvek žive u predmodernom svetu. Sa jedne strane su ideje o globalizaciji, dok se sa druge ispostavlja nužnost zaživljavanja neoliberalnih ideja.

Mnogo je varijanti, ideja i verovanja a malo realnih uporišta. Otud i ideji o održivom razvoju treba prići potpuno kritički. Najmanje što sociologija može da učini jeste da prepozna kad jedna ideja počinje da prerasta u ideologiju, da to analizira i istinu o tome isporuči društvu. Možda kao prva među društvenim naukama sociologija treba da pruži mogućnost za različite pristupe, pa i one koji samu ideju o održivom razvoju argumentovano i kritički propituju.

LITERATURA

- Albrow, Martin. 1997. Traveling beyond local cultures: Socioscapes in a global city. U Eade, John. (ed.): *Living the Global City: Globalization as Local Process*. London: Routledge: 37-55.
- Jonas, Hans. 1990. *Princip odgovornosti: pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Lomborg Bjørn. 2001. *The Skeptical Environmentalist – Measuring the True State of the Planet*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pažanin, Ante. 2000. Jonasov 'princip odgovornosti' kao problem a ne kao rješenje suvremene etike. U Čović, Ante: *Izazovi bioetike*. Zagreb: Pergamena, Hrvatsko filozofsko društvo: 127-139.
- Pušić, Ljubinko. 1993. Sustainable Development: Urban Integration or a Loss of Identity. *TUP International Congress - Challenges and Choices in Physical Planning and Development: Central and Eastern Europe in the Nineties*. Abstract, Warszawa. Poland: 156-157.
- Pušić, Ljubinko. 1993a. Sustainable Development as a Paradigm of Cultural-Urban Pluralism. *XIII World Conference WFSF - Coherence and Chaos in our Uncommon Future: Visions, Means, Actions*. Abstracts: 7. Turku, Finland.
- Pušić, Ljubinko. 1994. U traganju za idejom održivog razvoja. DaNS, br.11. Novi Sad: 30.
- Пушић, Лjubинко. 1995. Културно-урбани идентитет као део концепта одрживог развоја. *Зборник Одсека за филозофију и социологију*. бр. 3. Филозофски факултет. Нови Сад: 94-101.
- Pušić, Ljubinko. 1998. Sustainable Development and Cultural Context of the Community. International Conference *City and Culture*. Book of abstracts. Stockholm, Sweden.
- Pušić, Ljubinko. 1998a. Sustainable Development or Loss of Cultural Urban Identity? U *Sustainable Development and the Future of Cities*, edited by Hamm, Bernd and P. K. Muttagi. 185-194. New Delhi: Oxford & IBH Publishing Co.
- Pušić, Ljubinko. 2001. *Održivi grad: ka jednoj sociologiji okruženja*. Beograd: Nezavisna izdanja Sl. Mašića: 1- 417.
- Pušić, Ljubinko. 2001a. Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti, *Habitus*. No.5. Novi Sad: 99-116.
- Pušić, Ljubinko. (priredio) 2003. *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*. Novi Sad: Specijalističke Akademske Studije i Centar za sociološka istraživa-

nja Filozofskog fakulteta.

- Pušić, Ljubinko. 2004. "Sustainable Development and Urban Identity: A Social Context", *Spatium*, Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia, Belgrade, No. 11.
- Пушић, Лјубинко. 2005. "Урбана екологија као концепт одрживог урбаног развоја", Зборник радова *Човек и радна средина*, Факултет заштите на раду, Универзитет у Нишу. Ниш: 125-130.
- Pušić, Ljubinko i Ana Pajvančić Cizelj. 2010. „Odnos građana Vojvodine prema ekološkim problemima“, *Socijalna ekologija*. Vol. 19, No. 3: 273-292.
- Robertson, Ronald and J. P. Nettl. 1968. *International Systems and the Modernization of Societies*. Basic Books: New York.
- Robertson, Ronald. 1992. *Globalization*. Sage: London.
- Schoenbrod, David S. and Christi Williams. 2003. What Happened to the Skeptical Environmentalist? *New York Law School Law Review*. Vol. 46: 581-614.
- Treanor, Paul. 1997. *Why Sustainability is Wrong*
<http://web.inter.nl.net/users/Paul.Treanor/sustainability.html>
- Henkok, Graham. 2002. *Gospodari siromaštva*. Beograd: Plavi krug Cifrić, Ivan. 2000. *Moderno društvo i svjetski etos: perspektive čovjekova nasljeđa*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, i Filozofski fakultet.
- Clark, David. 1996. *Urban World/Global City*. London: Routledge.
- White, Damian F. 2004. „Environmental Sociology and its Future(s)“, *Sociology*. 38:389-397. PT. 1997-2012.
<http://web.inter.nl.net/users/Paul.Treanor/sustainability.html>
- ECES. Ethical Corporation. 2011. <http://www.ethicalcorp.com/environment/sustainable-future-why-al-gore-wrong>.
- BEB. The Business Ethic Blog. 2011.
<http://businessethicsblog.com/2011/01/18/sustainability-is-unsustainable/>

Ljubinko Pušić, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Sociology, Novi Sad

IS THE IDEA OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT SUSTAINABLE?

Abstract

In this paper, we made an attempt to observe the idea of sustainable development and its theoretical framework from a point of view that allows posing questions (and looking for answers) about its true plausibility. At the same time, we examine the realistic basis and the possible causes of the omnipresent popular certainty of this idea.

The too wide dispersion of the idea of sustainable development, as well as its insufficiently consistent theoretical construction, research, and political (mis)use so far, raise the questions crucial for the understanding of the core of the idea, regarding (a) its meaning, (b) the possibility to implement the idea, (c) the necessary delimitation of the current plurality of laymen ideas and scientific validity, (d) the system of values of the neoliberal reality, (e) the stability of the scientific ethos on which the starting ideas and premises are based, and (f) the manipulative practices within which

the concept is realized. The prolegomena for the theoretical discourse of this kind in the paper derive mostly from Paul Trenor's ideas that sustainable development is (maybe) a wrong and ultimately unsustainable concept, and also from the ideas of Bjørn Lomborg about ecological scepticism.

Key Words: Sustainable Development, Globalization, Neoliberalism, Ethics, City.